

жұмыстарында жұмыс істейтін қызметкерлердің тамақтануын төлеу; жас мал, өнімді мал, жас құс және балық шабақтарын сатып алу; вах-талық және уақытша кенттерді ұстау; нормалар шегінде құс пен жануарлардың өлімінен болатын шығындар; порттық алымдар сомалары, лоцман қызмет-теріне арналған шығыстар және өзге де ұқсас шығыстар сияқты аграрлық өндірістің ерекше шығындары есебінен көбірек екені теориялық тұрғыдан айқын көрінеді. Ұйымдардың пайдасына салық салу мақсатында шығыстардың ашық тізбесі белгіленгенін ескере отырып, базаны азайту үшін негіз ретінде тікелей аталмаған шығыстарға қатысты арнайы режимді қолдану тиімсіз болады [3].

Үшіншіден, ҒЗТҚЖ-ға арналған шығыстарды салық салудың оңайла-тылған жүйесі кезінде шығыстардың құрамына қосу маңызды болып табылады, ал бірыңғай ауыл шаруашылығы салығын қолданатын салық төлеушінің инновациялық қызметін ынталандыру біршама шектелген: шығыстарға негізгі құралдарды сатып алу және жаңғырту, жаңа өндірістерді, цехтар мен агрегат-тарды дайындау және игеру жатады.

Әдебиеттер:

1. "Шаруа (фермер) қожалығы туралы" Қазақстан Республикасының Заңы.
2. Бабаханов А." Ауыл шаруашылығындағы салық салу жүйесі": " транзиттік экономика " ғылыми-практикалық журналы/- Алматы, 2005 ж.
3. Тихонова А. В. Ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдаудың негізгі принциптері тура-лы// ұлттық мүдделер: басымдықтар мен қауіпсіздік. -2016 ж.
4. Пинская М.Р. Ауыл шаруашылығындағы экономикалық өсуді мемлекеттік қолдаудың салықтық шаралары//салықтар және қаржы. -2016 ж.

УДК 336.201.3

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖАҢҒЫРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ САЛЫҚ ЖҮЙЕСІНІҢ МӘНІ МЕН ЭВОЛЮЦИЯСЫ

Жамиева А.Е.

докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: zhami2805@gmail.com

Насырова Г.А.

профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы
E-mail: gnassyrova@yandex.ru

Аннотация. Бұл мақала салықтық реттеудің ұлттық тұжырымдамасының негізі ретінде салық жүйесінің мәні мен эволюциясын ашуға арналған. Осы мақсатта салық жүйесінің элементтері анықталды, олардың рөлі мен маңызы белгіленді, ұлттық фактордың дамуына сыртқы факторлардың теріс әсеріне қарсы тұрудың ішкі тетіктері анықталды.

Кілт сөздері: салық жүйесі, әдіснамалық негізі, салық теориясы, салық салу аспектілері, салық салу принциптері.

Зерттеу әдістері. Осы мақала аясында бақылау, талдау және қортындылау әдістерін қамтитын сипаттамалық зерттеу әдісі қолданылды.

Зерттеудің міндеттері. Мақаланың мақсаты - икемді салық жүйесі мен оның жақсы жұмыс істейтін механизмін құру үшін салық жүйесінің мәнін ашудың әдіснамалық жетіспеушілігі мәселесін шешу.

Кіріспе. Салық жүйесі ұлттық экономиканың дамуындағы дағдарысқа қарсы тиімді факторлардың бірі ретінде танылды. Осыған байланысты салық жүйесінің макроэкономикалық тұрақтылықты қамтамасыз етуге әсер ету механизмін талдау қазіргі ғылыми зерттеулердің басым бағытына айналууда.

Салық жүйесін зерттеу оның эволюциясының мәні мен процесін түсінуден басталуы керек. «Салық жүйесі» ұғымының өзі қаржы ғылымының қайшылықты мәселелерінің бірі болып қала береді. Осы уақытқа дейін бұл тұжырымдаманың негізгі институционалдық сипаттамаларын түсіндіруде бірлік жоқ.

Негізгі мәселесі - бұл терминнің кең таралуына қарамастан және мемлекеттік реттеу жүйесінде, макроэкономикалық зерттеулерде және басқа да ресми ақпарат көздерінде белсенді қолданылуына қарамастан, әдістеменің жетіспеушілігі. Мамандандырылған әдебиеттерді талдау бұл термин бірқатар институционалдық формацияларды белгілеу үшін кеңінен қолданылады деген қорытынды жасауға мүмкіндік берді. Қолданыстағы әртүрлілік салық жүйесін автономды құбылыс ретінде қосымша зерттеудің қажеттілігі мен негізділігін растайды. Құқықтық және экономикалық әдебиеттерде «салық жүйесі», «салық салу жүйесі» және «салықтық жүйе» ұғымдары жиі шатастырылады, сонымен бірге баламалы және сараланған мағына береді, бұл салықтық реттеу тәжірибесінде елеулі және өте сезілетін қиындықтарды тудырады. Мұндай келіспеушілікті жою үшін, ең алдымен, заңды және экономикалық тәсілдерді ажырату қажет. Бірліктің және ғылыми негізделген түсініктің болмауы оның заңнамалық актілерде болмауымен де түсіндіріледі. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасының Салық кодексінде «салық жүйесі» анықтамасы жоқ. Салық жүйесінің бірлігі қағидасы бар, салық органдарының жүйесі тағайындалған, бірақ салық жүйесінің нақты анықтамасы жоқ. «Қазақстан Республикасындағы салық жүйесі туралы» 1991 жылғы 25 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Заңы аяқталған, салық жүйесіне салық органдары, салықтық қатынастарды реттейтін құқықтық нормалар, бюджет жүйесіне салықтар, алымдар мен баждар түріндегі міндетті төлемдер жиынтығы кірді [1]. Ұлттық салық жүйелері өздерінің ғасырлар бойғы эволюциясы нәтижесінде экономиканың ерекше құрылымына, мемлекеттік билік институттарының ерекшеліктеріне байланысты жеке ерекшеліктерге ие болды.

1 - кестесі - Қазақстандағы, Ресейдегі, Беларусь Республикасындағы салық жүйелерін талдау

Мемлекет	Салық жүйесінің ерекше белгілері	Салық жүйелерінің жалпы белгілері
Қазақстан	<ul style="list-style-type: none"> ✓ салыстырмалы түрде төмен ставкалар ✓ ауылшаруашылық тауар өндірушілерін қолдау ✓ жер қойнауын пайдаланушылардан алынатын салықтар Ұлттық қорға түседі ✓ табысқа пропорционалды салық салу 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ салықтардың едәуір мөлшері ✓ заңнаманың тұрақсыздығы ✓ бюджеттік саясаттың үстемдігі ✓ жанама салықтар тағайындалған ел негізінде алынады ✓ салық заңнамасы мен әкімшілендіру тұрғысынан ұлттық жүйелердің жақындасуы
Ресей	<ul style="list-style-type: none"> ✓ көп деңгейлі жүйе ✓ көптеген нормативтік құжаттар ✓ кәсіпорындарға жоғары салық жүктемесі ✓ мемлекеттік салық саясатының әлеуметтік бағыты 	
Беларусь Республикасы	<ul style="list-style-type: none"> ✓ заңдар мен заңға тәуелді актілер бойынша бытыраңқылық ✓ бюджеттің негізгі көзі жанама салықтар болып табылады ✓ арнайы оңайлатылған салық режимдерінің үлкен саны 	
<i>Авторлары құрастырған</i>		

Қазақстанның салық жүйесі өз дамуында дамыған елдердің тәжірибесін талдау және оларды ұлттық экономиканың қазіргі заманғы шындықтарына бейімдеу негізінде бірнеше рет қайта құрулардан өтті.

2 - кестесі - Әлемнің жетекші елдерінің салық жүйелерін Қазақстанмен салыстырғанда талдау

Мемлекет	Қазақстанның салық жүйесімен айырмашылықтар	Қазақстанның салық жүйесімен ортақ белгілері
Еуропа Одағы	<ul style="list-style-type: none"> ✓ салық ауыртпалығының әр түрлі деңгейлері ✓ әр түрлі амортизациялық саясат ✓ халықаралық салық бәсекелестігі ✓ салық салу жүйесіндегі біртектілік ✓ оффшорлық салдармен күресу 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ салықты үйлестіру ✓ салық ақпаратымен алмасу ✓ роман-германдық салық және заң жүйесі

	✓ салық салу ережелерінің тұрақтылығы және салық ауыртпалығы деңгейі	
АҚШ	<ul style="list-style-type: none"> ✓ салықты есептеу мен төлеу процестерін арзан басқару ✓ салық төлеушілердің салық декларацияларын оңай тапсыруы ✓ азаматтардың өте жоғары салық міндеттемесі ✓ англосаксондық салық және заң жүйесі ✓ ҚҚС қолданылмайды 	✓ корпоративтік табысқа пропорционалды салық салу
Қытай	<ul style="list-style-type: none"> ✓ табыс салығының жоғары ставкалары ✓ салық әкімшілігінің ауыр жүктемесі ✓ прогрессивті табыс салығы жүйесі ✓ жеке табыс салығының жоғары деңгейі (45% дейін) және табыс салығының төмен деңгейі (25%) 	✓ күрделі салық есептілігі
<i>Авторлары құрастырған</i>		

Бірқатар жағдайларда салық салу практикасы саласындағы мәселелерді шешу салықтар теориясының бірыңғай әдістемелік негізінің болмауымен байланысты. Осыған байланысты қолданыстағы теориялық тұжырымдамаларды зерттеу жүргізілді. Салық жүйесінің зерттеу парадигмасының негізі Адам Смиттің еңбектерінде қаланды. Смиттің салық жүйесінің мазмұны бойынша әзірлемелері іс жүзінде салық жүйесінің алғашқы ғылыми моделі болды. Осы уақытқа дейін қазіргі заманғы ұлттық салық жүйелерін қалыптастыру А.Смит ұсынған салық салу принциптеріне негізделген [2].

Д.Рикардо, У.Петти, Дж.Б. Сей, Дж. Милл іргелі ережелерді әзірлеу мен жүйелеуді. Осы авторлардың еңбектерінде салықтардың мемлекеттік бюджеттің кіріс көзі ретіндегі рөлі анықталды. Зерттеулерде бірінші рет салықтық алып қоюдың біртектілігі принципі енгізілді [3]. Кәсіпкерлік үшін салық жүйесінің ынталандырушы маңыздылығын Дж.М. Кейнс күшейтті, ол салықтардың реттеуші рөлін анықтап, оларды «икемділік механизмдері» деп атады [4]. Өз кезегінде неоклассиктер Р.Лукас, Дж.Мут, М.Фридман, А.Лаффер, Дж.Гилдер А.Смиттің тұжырымдамасына сүйене отырып, дамудың жоғары қарқынын қамтамасыз етудегі нарықтың жетекші рөлін тағы бір рет негіздеді. Олардың пікірінше, бұл салық базасының кеңеюіне, ең төменгі салықтармен және салық жеңілдіктерімен мемлекет кірістерінің ұлғаюына алып келетіні сөзсіз [5].

Салық салудың теориялық және практикалық аспектілері көптеген

зерттеулердің нысаны болды және болып қалады. «Салық жүйесі» ұғымы көптеген еңбектерде қарастырылған. Ресей ғалымдарының ішінде ерекше атап өту керек: В.Г. Панскова, Л.П. Окунев, И.А. Майбурова, С.В. Барулин, Т.Ф. Юткин, Д.Г. Черник, А.И. Худяков және тағы басқалар. Шығармалары ерекше орын алатын отандық зерттеушілер қатарына С.Т. Әлибеков, К. Ильясов, В.Д. Мельников, С.М. Өмірбаев, А.Зейнелғабдин, А.А. Нұрұмова, Ф.С. Сейдахметова және басқалар.

3 кестесі - Салық жүйесінің мәнін анықтауға арналған әр түрлі теориялық және әдістемелік тәсілдерді жүйелеу

	Авторлары	Анықтамасы
Жалпы тәсілдер	А. Смит, А. Вагнер, З. Мирабо, П.А Самуэльсон	Мемлекет мүддесіне сай экономикалық көрсеткіштерге әсер ететін жүйе
	Т.Ф. Юткина, Е.П. Богданов, В.Г Пансков, Л.П. Окунева	Мемлекеттік кірістердің негізгі көзі ретінде салықтар мен төлемдер жиынтығы
	С.Т. Әлибеков, А.А. Нұрұмов, В.Д. Мельников, А.М Жамалов	Мемлекетте алынатын белгіленген салықтар мен міндетті төлемдердің жиынтығы, сондай-ақ белгілеу принциптері, нысандары мен әдістері
	И.А. Майбуров, А. Худяков, Ф.С. Сейдахметова	Салық жүйесінің өзара әрекеттесуші элементтерінің байланысы
Әр түрлі тәсілдер	Дж. Кейнс	Экономикалық субъектілер үшін реттеуші рөл атқаратын жүйе
	С.В. Барулин	Салық нысандары мен салық төлемдерінің түрлері, салық салу принциптері мен әдістері, сондай-ақ салық қатынастары субъектілерінің құқықтары, міндеттері мен жауапкершіліктерінің жиынтығы
	Д.Г. Черник	Салық салудың ішкі жүйесі мен салық әкімшілігінің ішкі жүйесін қамтитын кешенді білім беру
	О.А. Миронова, Ф.Ф. Ханафеева	Ғылым, экономика және мемлекетпен тығыз байланысты кешенді әлеуметтік білім, оның негізін салық салу теориясына негізделген салық саясаты құрайды
<i>Авторлары құрастырған</i>		

Көптеген авторлар үшін салық жүйесінің мәнін ашу көп бағытты болып

табылады. Салық жүйесінің рөлі мен маңызын айқындаудағы қолданыстағы тәсілдерді талдау негізінде әр түрлі ұғымдардың қолданылуы белгіленеді: салық жүйесі, салық салу жүйесі, салықтық жүйе. Салық жүйесі анықтама-сының ұқсастығы және нәтижесінде, шамалы сәйкессіздіктер, экономикалық ғылымда оның мазмұнын шамамен бірдей түсіну өте кең таралған. Сонымен бірге кейбір теоретиктер салық жүйесінің тұжырымдамасын мүлде басқа жолмен ашады.

Зерттеу нәтижелері. Салық жүйесі - бұл салықтар мен алымдарды, олардың принциптерін, ережелерін және енгізу, бақылау мен жауапкершілікті, оның ішінде салық заңнамасын және салық органдарын біріктіретін әртүрлі салық режимдерінің жиынтығы екендігі барлық зерттеушілерге ортақ болды. Әр түрлі тәсілдерді талдау негізінде салық жүйесін бірнеше тұрғыдан қарастыруға болады: құрылымдық, жүйелік немесе институционалдық. Құрылымдық тәсілге сәйкес салық жүйесі үш деңгейден тұрады: мемлекеттік (макродеңгей), аймақтық (мезодеңгей) және жергілікті (микродеңгей). Салық жүйесі деңгейлерінің әрқайсысы салық жүйесі функцияларының орындалуын қамтамасыз ететін белгілі элементтерден тұрады [6].

Жүйелі тәсіл салық жүйесін оның шеңберінде жұмыс істейтін және ел экономикасында белгілі бір нәтижелерге әкелетін процестердің әсерінен құрылымдалған элементтердің тұрақты жиынтығы ретінде ашады [7]. Осы тәсілдің көмегімен салық синергиясын ескеруге болады, бұл кезде мақсатқа жетуге бағытталған уақытпен өзара байланысты әрекеттер жиынтығы салық жүйесінің ішкі компоненттері арасындағы өзара әрекеттесудің тізбекті реакциясын құрайды [8].

Институционалды көзқараспен салық жүйесі мекемелерден тұрады, олардың ішінде орталық салықтың өзі болып табылады. Біздің ойымызша, зерттеудің ең перспективалы бағыты - қолданбалы аспектілерді ашу, теориялық тұжырымдамаларды нақты экономикалық құбылыстарды талдау, практикалық ұсыныстар әзірлеу, болжамдық сценарийлер құру үшін қолдану мүмкіндіктерін зерттеу. Институционализм әдіснамасы ретінде теориялық тұжырымдамалар мен қолданбалы зерттеулерді тиімді біріктіреді. Бұл мүмкіндікті соңғы жылдары Қазақстан экономикасында қарқынды дамуды бастан кешірген динамикалық экономикалық институттардың бірі болып табылатын салық жүйесін зерттеу кезінде жақсы енгізуге болады [9].

Қорытынды. Икемді салық жүйесі және оның құрылымы мен жұмысына қойылатын талаптарды ескере отырып, оның жеткілікті дәрежеде майланған механизмі тиімді салық салудың қажетті шарттарын анықтайды. Салық жүйесі, салықтың өзі сияқты, мәні бойынша күрделі экономикалық және құқықтық институт болып табылады. Салықтар арқылы мемлекеттік орган экономикалық қатынастардың қатысушыларына әсер етеді және олардың рұқсат етілген тәртіптерінің шекараларын анықтайды. Салықтық қатынастар шеңберінде тұрақты жүйелік байланыстар қалыптасады.

Қазіргі кезде билікке деген сенімді нығайту және тұрақты салық жүйесін құру міндеті экономикалық саясаттың шұғыл бағытына айналууда. Қазіргі

заманғы салық жүйесі ашық әкімшілік тетіктерді қамтиды және қолайлы кәсіпкерлік ортада кәсіпкерлік субъектілерінің жұмыс істеуін қамтамасыз етеді. Ұлттық экономикаға және сонымен бірге бизнес құрылымдардың мүдделеріне әсер ететін мәселелер салық органдары мен шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы ынтымақтастық пен ашық диалогты қажет етеді. Осы тұрғыдан алғанда, шетелдік және отандық инвесторларды алаңдататын салықтық әкімшілендірудің маңызды мәселелері болып заңдардың кездейсоқ қолданылуы және кейбір салық қылмыстарын қылмыстық жауапкершілікке тарту болып табылады. Салық қатынастарының ашықтығы мәселелерін тиімді шешу шетелдік инвесторлар үшін таяу жылдарда барынша қолайлы жағдай жасайды.

Әдебиеттер:

1. <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z910002300>
2. Смит А. Ұлттар байлығының табиғаты мен себептері туралы сұрау.: Кездейсоқ үй, 1776
3. Никитский А.А. Қаржы ғылымы және саясат негіздері. М. 1909
4. Яроцкий В. Г. Қаржы құқығы: Әскери заң академиясында оқылатын дәрістер. Санкт Петербург. 1898
5. Баликоев В.З. Жалпы экономикалық теория: саяси экономика, макроэкономика, микроэкономика. - Н.: Лада, 2000 ж.
6. Разумовский А.Е. Салық жүйесі: институционалдық талдау // Экономика және инновациялық технологияларды басқару. 2016. № 5. URL: <http://ekonomika.snauka.ru/2016/05/11422>
7. Цоков В.А., Кабисова А.Р. Жүйелі көзқарас негізінде салық жүйесінің мәнін талдаудың әдіснамалық аспектілері // <https://cyberleninka.ru/article/n/metodologicheskie-aspekty-analiza-suschnosti-nalogovoy-sistemy>
8. Демин Н. «Корпоративтік практика» бірігу синергиясы URL: [http:// www.execution.ru/management/practices/339_089-sinergiya-sliyanii](http://www.execution.ru/management/practices/339_089-sinergiya-sliyanii)
9. Насырова Г.А. Сақтандыру қызметін реттеу: институционалдық тәсіл. Монография / Г.А.Насырова. - М.: Қаржы университетінің баспасы, 2012 ж.

УДК 33

БЮДЖЕТТЕН ТЫС ҚОРЛАРДЫҢ ЕЛ ЭКОНОМИКАСЫНДАҒЫ МАҢЫЗЫ

Жасуланқызы Ж., Аханова Ә.

студенттер, Л. Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы

Ғылыми жетекшісі: Зағыпар Г.А.

магистр, оқытушы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы

Аннотация. Бюджеттен тыс қорлар – мемлекет қаржы жүйесінің маңызды буыны; мемлекеттің қатаң белгілі бір мақсаттарға пайдаланатын және заң жүзінде қалыптасуының бекітілген кездері бар ақша ресурстарының жиын-